

THE USE OF DIFFERENT RESEARCH METHODS IN THE STUDY OF PARENT-CHILD INTERACTION

This article discusses the main structural elements of parental competence and the appropriateness of choosing methods for studying the system of education. The problem of interaction between parents and children in child-rearing and the problem of children's personality forming are pointed out.

Key words: competence, parental competence, family, styles of family education, content analysis, expert evaluation.

УДК 376.015.31-056.36:316.42

І. М. Шишменцев

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВУ КУЛЬТУРИ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Стаття присвячена обґрунтуванню змісту методики констатувального етапу дослідження у розумово відсталих старшокласників прояву культури людських взаємин. Автором визначено компоненти, окреслено основні критерії та показники вихованості культури міжособистісної взаємодії розумово відсталих учнів 7–9-х класів, а саме: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий.

Ключові слова: культура людських взаємин, розумово відсталі старшокласники, почуття, повага, толерантність, милосердя, відповідальність.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Проблема формування особистості на кожному етапі розвитку суспільства є центральною темою і предметом вивчення. Сучасна соціальна ситуація в Україні вимагає від молодого людини вміння гідно жити у соціумі, готовності узгоджувати своє життя з потребами та нормами людських взаємин, необхідність яких апробована самим життям. Адже усіякі непорозуміння, суперечки у взаєминах породжують у шкільній молоді негативний настрій, впливають на якість розв'язання спільних завдань. На нашу думку, такі труднощі у взаєминах виникають через те, що школярі недостатньо ознайомлені з нормами людського співжиття, більшості з них бракує саморегулятивних умінь, навичок комунікативної взаємодії. Попри те кожному розумово відсталому школяреві важлива і необхідна підготовка до здійснення ефективних соціальних контактів. Наявність відповідних знань, сформованість навичок комунікативної взаємодії в учнів налагоджує позитивний психічний та емоційний стан у взаєминах у шкільному колективі впливає на якість спілкування їх із батьками, вчителями, визначає їхню готовність вступати в різнорівневі контакти за межами шкільного середовища.

Ураховуючи вищезазначене, саме література як мистецтво слова розкриває для розумово відсталих школярів дивовижний світ. Це надає можливість пізнавати сутність людей, їхні уявлення про навколишній світ і про себе, отримувати цікаві відомості про героїв різних часів і народів, про їхні мрії та історію формування життєвих цінностей. Однак читання літературних творів має бути осмисленим, важливо розуміти позицію автора щодо зображених ним картин життя, з'ясувати, якими є мотиви вчинків персонажів і причини суперечностей між ними та їхніми інтересами, які ідеали захищають і які життєві цінності відстоюють. Письменники як майстри художнього слова намагаються так відтворити різноманітність людських характерів і безліч подій, щоб це постало в уяві школярів у вигляді живих картин і викликало в них відповідні почуття та переживання. У цьому полягає високий виховний потенціал художньої літератури. Читаючи різні твори, учень не лише уявляє собі зовнішність і характери персонажів, а й занурюється в їхні думки і почуття, емоційно переживає те, що з ними відбувається.

Таким чином, вивчення української літератури дає нам можливість поступового впливу на свідомість розумово відсталих учнів, на їх емоційно-чуттєву сферу. Саме такий вплив допоможе успішно здійснювати процес виховання культури людських взаємин в учнів старших класів допоміжної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Проблему культури міжособистісних взаємин висвітлено і в працях педагогів, зокрема з позиції становлення та розвитку гуманних взаємин, оскільки гуманні взаємини – головний чинник виховання культури взаємин. Структурними компонентами гуманних взаємин учені вважають передусім потреби,

мотиви, інтереси, ідеали, моральні переконання, ціннісні якості особистості. Такі взаємини ґрунтуються на принципах відповідальної залежності, їм притаманні специфічні ознаки, зокрема доброзичливість, турбота, повага, готовність допомогти, чесність, чуйність, тактовність, терпимість, великодушність.

І. Сіданіч вважає, що культура міжособистісних взаємин – інтегральна якість, що розвивається в процесі взаємин людини з людиною, у процесі навчання, виховання та містить сукупність моральних знань, емоційно-психологічних умінь та навичок, моральних потреб та поведінкових дій, засадою яких є гуманістичні норми, принципи та ідеали. Показником культури міжособистісних взаємин є здатність і бажання особистості переживати моральні почуття, емоційно реагувати на гуманні взаємини, розмірковувати про добро і зло, співчувати й радіти успіхам інших людей. До власне моральних почуттів відносять честь і гідність, щастя і любов, дружбу і повагу тощо. Але морального значення вони можуть набути лише за умови, що в них наявні доброзичливе ставлення до іншої людини, позитивне моральне оцінювання або моральний мотив.

Так, Б. Ананьєв вважає відносини, їх структуру та динаміку характеристиками особистості, які визначають її світогляд, життєву спрямованість, поведінку. Сукупність таких якостей і складає характер як систему якостей особистості, її суб'єктивних ставлень до суспільства, інших людей, самого себе, які реалізуються в поведінці. Такий перехід відносин у риси характеру одна із закономірностей характероутворення, яку вперше запропонував А. Лазурський.

В. М'ясищев розкриває єдність і багатогранність особистості через взаємозв'язок і багатозначність відносин. На думку науковця, багатогранність відносин потребує виділення в структурі особистості домінуючих відносин, які характеризують її спрямованість. Характеристику спрямованості відносин він давав на основі врахування ставлення: людини до людей, людини до себе, людини до предметів зовнішнього світу. Категорію ставлення до людей В. М'ясищев вважав головною й визначальною, що має характер взаємовідносин (взаємин).

Важливість значення взаємин у житті людини, визначальної їх ролі у формуванні гуманної особистості визнають психологи та педагоги В. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Божович, Я. Коломинський, О. Киричук, Б. Ліхачов, Л. Новіков, О. Старовойтенко, О. Сидельковський, В. Яковлев та ін. Взаємини з іншими людьми притаманні лише людині. Способи поведінки, вважає Г. Костюк, формуються в результаті взаємин між людьми під впливом безпосередніх умов їх життєдіяльності, специфічною рисою яких (взаємин) є емоційна забарвленість.

Проблема гуманізму та гуманістичного ставлення до людини у філософському аспекті репрезентована в наукових працях Л. Архангельського, В. Гузенко, А. Здравомислова, А. Круглова, В. Кувакіна, П. Куртца, К. Ламонта, С. Попова, О. Рогової, Є. Труфанова, Ю. Хоменко, Г. Філонова, І. Фролова, В. Шинкарук, В. Широкової та ін. Гуманізм у розумінні філософів не означає лише постановку людини в центр усіх впливів, формування знань, умінь, навичок, інтелектуального потенціалу, але й відображає систему відносин людини з людиною, суспільством, природою.

Як свідчать дослідження сучасних педагогів і психологів (Л. Анн, І. Літяги, І. Мезері, Л. Орбан-Лембрик, М. Сисун, В. Штифурк та ін.), недотримання особистістю культури взаємин з іншими або ж будь-які порушення взаємин викликають у неї стан тривожності, відчуття дискомфорту, незахищеності, породжують конфліктність. Поняття "культура міжособистісних взаємин", яке відзеркалює найбільш конструктивні, ефективні форми людської взаємодії, у наукових дослідженнях останнього часу посідає одне із центральних місць, оскільки характеризує здатність індивіда адаптуватися до вимог соціуму, встановлювати продуктивні взаємини з іншими, виявляти творчість, оригінальність, пластичність у ситуаціях взаємин.

У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин. Їх вплив на формування дитячої особистості розглядався в працях Ю. Аркіна, О. Вишневського, О. Духновича, Н. Лубенець, А. Макаренка, С. Русової, К. Ушинського та ін.

Проблему культури взаємин батьків і дітей досліджували Р. Байярд, Дж. Барнз, Е. Берн, С. Бовуар, М. Земська, Л. Кольберг та ін., у працях учених основну увагу приділено формуванню особистісних якостей і властивостей дітей різних вікових категорій, гуманному вихованню особистості дитини в сім'ї.

Проблемою формування стосунків у підлітковому віці займалися Л. Десев, М. Кобзев, Р. Селіванова, Р. Трігер, А. Ценципер (дружніх, товариських взаємин), В. Алексєєв, Н. Маслова,

І. Полонський (стосунків у дружніх мікрогрупах), А. Нікітін, В. Семенов (відносин важких підлітків), О. Кунц, В. Шастіна (стосунки між хлопчиками та дівчатками), В. Білоусова, В. Синицька, М. Скоморохов, Н. Шевченко, З. Шведова, В. Яковлев (відносини відповідальної залежності).

У спеціальній педагогіці особливості виховання культури взаємин учнів із вадами розумового розвитку, специфіку та особливості розуміння ними культури взаємин, систему корекційної роботи розкрито в працях А. Белкіна, Н. Буфетова, О. Вержиховської, А. Висоцької, Г. Дульнєва, І. Єременка, А. Капустіна, І. Кота, В. Мачихіної, В. Синьова, Н. Тарасенко.

Аналіз наукових досліджень дозволив нам дійти висновку, що розв'язання проблеми виховання культури людських взаємин в учнів допоміжної школи значною мірою залежатиме від вирішення питання спеціальної організації навчально-виховної роботи. На думку В. Белкіна, І. Красношок, Л. Куренда, В. Кушнірюк та інших, важливим чинником формування культури взаємин у підлітковому середовищі є особистість учителя, його загальна культура, майстерність, професійні здібності, а також здатність творчо реагувати на ситуації взаємин, прогнозувати наслідки взаємодії підлітка з однолітками, вчителями, адекватно підходити до розв'язання проблем, які виникають у повсякденному спілкуванні школярів.

Ураховуючи вищезазначене, завдання педагога полягає у створенні таких умов для розумово відсталого учня, які б оптимально забезпечили процес виховання культури людських взаємин.

Багато уваги вихованню молодого покоління приділяли українські письменники П. Грабовський, М. Коцюбинський, Л. Українка, Т. Шевченко, І. Франко та ін. В їхній літературній спадщині чільне місце посідає проблема людських стосунків. Митці стверджували, що духовність, гуманізм, сердечність, любов, співчуття є не просто абстрактними моральними категоріями, а результатом виховання найважливіших рис людини, які є визначальними у людських взаєминах. Таким чином, виникнення української літератури дає нам можливість поступового впливу на свідомість розумово відсталих учнів, на їх емоційну, чуттєву та вольову сфери. Саме такий вплив допоможе вчителю успішно здійснювати процес виховання культури людських взаємин в учнів допоміжної школи у процесі ознайомлення з творами художньої літератури.

Формулювання мети статті. Метою статті є обґрунтування методики констатувального етапу дослідження особливостей прояву культури людських взаємин у розумово відсталих учнів 7 – 9-х класів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Проблема вивчення культури людських взаємин у підлітковому віці обумовлена рядом важливих обставин. Перш за все вона визначається особливостями підліткового віку, який описується психологами як найскладніший етап розвитку організму та психіки дитини. У психічному розвитку підлітка головна роль належить становленню системи соціальних взаємовідношень з оточуючими. Особливість соціальної ситуації розвитку розумово відсталого підлітка полягає в тому, що він включається в нову систему стосунків і спілкування з дорослими та товаришами. Коло спілкування підлітків поділяється на декілька категорій, кожна з них тією чи іншою мірою впливає на їхнє формування: "підлітки – вчителі", "підлітки – підлітки", "підлітки – батьки".

Так, у категорії "підлітки–вчителі" суперечності виникають найчастіше. Вчителі спілкуються авторитарно, що призводить до погіршення ставлення до навчання взагалі, наростання незадоволеності вчителями та школою, а в крайніх випадках – до конфлікту з педагогами.

Спостереження за стосунками між розумово відсталими підлітками під час їхнього перебування в школі показало, що навчальна діяльність у цьому віці втрачає для них пріоритет. Більше уваги вони приділяють стосункам з однокласниками. У молоді виникає внутрішній конфлікт між бажанням привернути увагу до себе та відсутністю елементарної культури поведінки з ровесниками.

А. Макаренко, розглядаючи питання формування учнівського колективу, дійшов висновку про обов'язковість дотримання у взаєминах вихованців певного стилю і тону, ознаками яких є:

- 1) мажор – постійна енергійність, радісний настрій, відсутність істеричності конфліктності, похмурості, невдоволення на обличчі;
- 2) відчуття власної гідності, яке має проявлятися в привітності, ввічливості, в умінні приховувати поганий настрій;
- 3) уміння відчувати тих, хто знаходиться довкола, і здатність діяти на основі цих відчуттів;
- 4) звичка до гальмування: контроль емоцій, здатність поступитися товаришеві, припинити суперечку, стриманість у словах, рухах, діях.

У спілкуванні з батьками підліток засвоює суспільно значущі критерії оцінок, цілі та мотиви поведінки, способи дій. У зв'язку з появою в дітей нових психологічних особливостей інколи їхні стосунки з дорослими супроводжуються конфліктами, негативними формами поведінки, зокрема проявами грубості, впертості.

Враховуючи вищезазначене, робота з питань виховання культури людських взаємин у розумово відсталих підлітків повинна ґрунтуватися на людинознавчій стратегії виховання, яка окреслює шляхи становлення людини не в системі вузьких цінностей та інтересів, а в сукупності людських стосунків. Вона розрахована на співпрацю вчителів та учнів, створення умов для повноцінного розвитку кожного розумово відсталого школяра з урахуванням його психологічних особливостей.

Так, проявом особистісної незрілості розумово відсталого підлітка є великий вплив егоцентричних емоцій на оцінні судження. Емоційна обмеженість, незрілість дітей зазначеної категорії тісно пов'язана з інтелектуальним порушенням. Слабкість інтелектуальної регуляції почуттів полягає в тому, що діти не коригують своїх почуттів відповідно до ситуації. Розумово відсталі діти некритично сприймають накази та поради оточуючих людей. Таких дітей легко підготувати образити близьку або слабку людину. Почуття розумово відсталих підлітків мало диференційовані, бідні. Їх переживання, прив'язаності поверхові та нестійкі.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що відносини характеризують зв'язки особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, з ними пов'язані емоційні і психічні процеси особистості, у відносинах знаходять своє відображення всі властивості і моральні якості людини. Взаємини обумовлені мотивами, знаннями особистості, а також спільними інтересами індивіда. Взаємні відносини – це відносини між людьми, які спілкуються між собою. При такому спілкуванні кожна людина впливає на того, з ким вона взаємодіє, і, у свою чергу, відчуває на собі також вплив [1; 2; 3].

Таким чином, міжособистісні стосунки – це зв'язки між людьми, що суб'єктивно переживаються в характері й способах міжособистісної взаємодії, тобто взаємних впливах людей один на одного в процесі їхньої спільної діяльності та спілкування.

Складовим поняттям "міжособистісної взаємодії", за В. Горяніною, є поняття "взаєморозуміння", "взаємодопомога", "співпереживання", "взаємовплив". У працях М. Обозова поряд з поняттям "взаємодії" також розглядається ряд понять, що характеризують і розкривають його смисл:

– "взаємовідносини", які можуть бути конструктивними або неконструктивними залежно від задоволення сторін;

– "взаємодопомога" як сприяння людей один одному;

– "взаєморозуміння" свідчить про узгодженість і злагоду між людьми.

Кожне з цих понять вказує на афективну (емоційну), гностичну (когнітивну, інформаційну), поведінкову (практичну, регулятивну) складові реальної взаємодії людей. Перша (емоційна) відображає емоційні стани, що виникають у людей у процесі взаємодії. Друга – когнітивна – включає усі психічні процеси, пов'язані з пізнанням навколишньої дійсності й самого себе: відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уяву. Поведінкова складова характеризує зовнішні прояви взаємодії:

– результати діяльності;

– вчинки;

– міміку;

– жести;

– мовлення.

Виходячи з вищезазначеного, метою констатувального етапу дослідження було виявлення у розумово відсталих підлітків особливостей та рівнів сформованості культури людських взаємин у порівнянні з учнями з нормальним розумовим розвитком.

Для досягнення поставленої мети дослідження було визначено наступні завдання:

1. Розробити зміст методики констатувального експерименту.

2. Визначити критерії та показники вихованості культури міжособистісної взаємодії у розумово відсталих учнів 7 – 9-х класів.

3. Діагностувати наявність у розумово відсталих учнів знань про культуру людських взаємин.

4. Визначити особливості сформованості у розумово відсталих підлітків емоційно-ціннісного компонента культури людських взаємин.

5. Дослідити особливості прояву в розумово відсталих підлітків поведінково-діяльнісного компонента культури людських взаємин (вміння оцінювати людські взаємини у художніх творах).

6. Діагностувати рівень сформованості культури людських взаємин у розумово відсталих підлітків у порівнянні з учнями, які розвиваються нормально.

7. Визначити ставлення педагогів до проблеми виховання у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин засобами творів художньої української літератури.

Для одержання об'єктивних відомостей про рівень сформованості у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин ми використовували спеціально дібрані та адаптовані методики й ряд супровідних методів дослідження, а саме:

- цілеспрямоване педагогічне спостереження за навчально-виховним процесом та спілкуванням;
- індивідуальні бесіди з учнями, вчителями, вихователями;
- вивчення досвіду вчителів української літератури та вихователів;
- анкетування;
- тестування;
- метод незакінчених речень (текстів);
- метод само- та взаємохарактеристик.

Тривалість спостережень та поєднання різних методів дослідження дозволили виявити змістову характеристику культури людських взаємин у школярів 7 – 9-х класів та істотні тенденції її розвитку.

На основі аналізу літературних джерел нами визначена структура культури взаємин підлітків, яка включає наступні компоненти:

- когнітивний;
- емоційно-ціннісний;
- діяльнісно-поведінковий.

М. Обозов вважає взаємовідносини складовою взаємодії, яка завдяки взаєморозумінню і через взаємодопомогу забезпечує її результат. Конструктивність чи неконструктивність останнього залежить від ступеня досягнення між партнерами злагоди й узгодженості в процесі взаємодії. Таке виокремлення складових міжособистісної взаємодії дозволяє глибше проникнути в природу й механізми багатьох соціально-психологічних феноменів: спілкування, сприймання й розуміння людини людиною, сумісності й спрацьованості, емпатія міжособистісних стосунків.

Ураховуючи вищезазначене, констатувальний етап дослідження було спрямовано на з'ясування особливостей та рівнів сформованості в учнів когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового компонентів культури людських взаємин. Розглянемо їх більш докладно.

I. Когнітивний компонент, сутність якого нами визначається як понятійна і передбачає виявлення в учнів знань та уявлень про культуру людських взаємин (норми, правила, форми і способи поведінки в процесі міжособистісної взаємодії), здатність аналізувати отримані знання, робити узагальнення. Оскільки саме знання – це той арсенал уявлень і понять, які потрібні для розвитку почуттів, поведінки та якостей. Дослідження було спрямовано на визначення в учнів знань про основні категорії культури корисної взаємодії з людьми (співчуття, милосердя, гуманність, тактовність, турбота, толерантність, повага, взаємоповага, чуйність, доброзичливість) і відповідні їм якості.

Від того, які ціннісні орієнтації сформувалися у розумово відсталого підлітка, якими принципами і нормами він керується у своїй діяльності, поведінці, значною мірою залежить його здатність до конструктивних взаємодій. Когнітивний компонент набуває моральної цінності у структурі міжособистісних взаємин підлітків при умові органічного злиття із почуттям особистості.

II. Емоційно-ціннісний компонент. Відображає емоційні стани, що виникають у людей в процесі взаємодії; характеризує наявність потреби, інтересу та розуміння необхідності конструктивних взаємин.

Найважливішою специфічною особливістю міжособистісних стосунків, за твердженням Г. Андрєєвої, є їх емоційна основа, що означає їх виникнення й розвиток на ґрунті певних почуттів людей один до одного. Емоції є засобом вираження стану індивідуальності, тому вони за своєю природою комунікативні (І. Зязюн). Аналіз ролі емоцій у процесах міжособистісних відносин здійснений рядом зарубіжних учених (Р. Бак, В. Гейлін, П. Елсуорт, Дж. Зігнер та ін.). Емоційна основа міжособистісних взаємин включає три види емоційних проявів особистості – афекти, емоції й почуття.

Сформованість емоційно-ціннісного ставлення до необхідності усвідомлення й дотримання

правил і норм конструктивної взаємодії є провідним показником сформованості досліджуваного феномену. Звідси, закріплення правил та норм моральної поведінки, вироблення потреб виконувати та дотримуватися моральних норм у спілкуванні та взаємодії в учнівсько-педагогічному колективі навчального закладу базуються на емоційно-позитивному ставленні як до зразків такої поведінки педагогів цих навчальних закладів. У такому контексті повага до педагогів та інших людей, любов до батьків розглядається нами як самостійний дієвий мотив формування культури людських взаємин розумово відсталих учнів 7–9-х класів.

Емоційність розглядається нами як показник вихованості та своєрідності особистості. Оскільки емоції впливають на моральні якості особистості, то недосконалість методів і прийомів емоційного впливу веде до монотонності навчання, зниження інтересу до предмета. Емоції підсилюють розумові процеси, їх можна розглядати як фактор формування пізнавальної активності, виховання інтересу. Основна ланка процесу навчання – передача знань. Навчальний матеріал повинен збуджувати емоції і бажання дітей. Діагностичні завдання (тексти) ми добирали таким чином, щоб у них "містився" виховний вплив на читача, щоб вони відповідали підвалинам гуманістичного виховання.

Культура людських взаємин – це органічна єдність внутрішньої та зовнішньої культури людини, вміння знайти правильну лінію поведінки по відношенню до інших людей та в усіх життєвих ситуаціях. У вихованні культури людських взаємин і при перетворенні знань у переконання велика роль належить почуттям. Почуття формуються у тісному зв'язку з пізнавальними потребами і пов'язані з діяльністю людини. Взаємодія між окремими групами почуттів (естетичними, інтелектуальними, моральними тощо) надзвичайно складна. Ми виділяємо визначальні, ті, які можуть стати стрижневими у вихованні у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин, почуття:

- милосердя;
- доброзичливості;
- поваги;
- взаємоповаги;
- толерантності;
- людяності;
- співчуття;
- тактовності;
- товариства;
- дружби.

Всі ці почуття органічно пов'язані з культурою людських взаємин, є її стрижнем оскільки в основу вищезазначених почуттів покладено загальнолюдські цінності. Ми можемо назвати людину справді вихованою та культурною тільки тоді, коли пробудимо в ній всі ці почуття.

Важливим структурним компонентом гуманних взаємин є гуманістичні потреби. Вони становлять сутність і механізми всіх видів людської активності, оскільки саме потреба людей спілкуватися один з одним і є джерелом гуманних взаємин.

До потреб, що структурують гуманність, науковці відносять наступні:

- 1) потреба в емоційному контакті, у прилученні до духовного світу іншої людини;
- 2) потреба в повазі до оточуючих людей;
- 3) потреба піклуватися про близьких і далеких людей;
- 4) потреба в спілкуванні, співчутті, співпереживанні.

Потреби є джерелом активності особистості, мотиви ж виступають конкретним проявом їхньої сутності.

III. Поведінково-діяльнісний компонент характеризує зовнішні прояви взаємодії. Він пов'язаний із конкретними вміннями і навичками міжособистісної взаємодії та самокерування взаємодією в процесі соціальної активності підлітка, що намагається усвідомити і засвоїти зразки взаємодії дорослих та їх ціннісні орієнтири. Передбачає виявлення результатів застосування знань про культуру взаємин у процесі міжособистісної взаємодії, віддзеркалює ступінь сформованості у школяра вмінь і навичок конструктивної міжособистісної взаємодії. Включає переконання, оцінювання, ступінь розвитку в підлітка навичок саморегуляції й самоконтролю. Зазначений компонент забезпечує поведінку учнів у процесі взаємин із однолітками та дорослими і відображається у застосуванні на практиці знань про

культуру взаємин і сформованому емоційному сприйманні іншої людини.

У словнику іншомовних слів термін "критерій" визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило. Критерій – це принцип оцінки ефективності; а показник – модель кількісної характеристики явища. Вибір критеріїв підпорядкований вимогам, які ставляться до того: індивідуальність, систематичність, достатня кількість даних про оцінку, тематична спрямованість, об'єктивність, умотивованість оцінок, єдність вимог з боку контролюючих, оптимальність, усебічність, дієвість та гуманність.

Ураховуючи вищезазначене, нами визначено критерії та показники вихованості культури взаємин в учнів 7–9-х класів, а саме: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий.

Констатувальний етап дослідження складався з трьох етапів. На першому етапі констатувального експерименту вирішувалися такі завдання:

1. Виявити усвідомленість, повноту та міцність знань про культуру людських взаємин у школярів 7 – 9-х класів, розуміння правил міжособистісної взаємодії.

2. З'ясувати ставлення школярів до інших людей з точки зору їх обізнаності про культуру людських взаємин.

3. Встановити уміння учнів аргументувати свої міркування щодо культури взаємин між героями художніх творів.

4. Усвідомлення підлітками загальнолюдських цінностей, що є стрижнем культури взаємин.

5. Визначити ставлення педагогів до проблеми виховання культури людських взаємин.

Для визначення особливостей прояву когнітивного компонента культури взаємин розумово відсталих учнів ми застосовували:

– анкетування ("Культура взаємин", "Взаємини у класі" та ін.);

– тестування (діагностика ворожості);

– бесіди за змістом спеціально складених оповідань та творів української художньої літератури.

Перш за все ми намагалися вивчити ціннісне ставлення підлітка до культури людських взаємин. З цією метою з учнями проводилися бесіди: "Кого з героїв художніх творів ти б назвав культурним?", "Які людські якості характеру впливають на взаємини найбільше (і як саме)?";

– метод незакінчених речень ("Культурна людина – це ...", "Людські взаємини базуються на ...", "Культурна та освічена людина – різні поняття, оскільки...").

Завдання на визначення учнями понять дадуть нам змогу з'ясувати їх суттєві й несуттєві ознаки, ступінь їх усвідомлення підлітками та вміння оперувати ними.

Основними показниками сформованості когнітивного компонента культури людських взаємин в учнів 7 – 9-х класів слугували:

1. Повнота, адекватність, усвідомленість знань про культуру людських взаємин (розкриття сутності основних понять "культура", "взаємини", "культура взаємин", "повага", "взаємоповага", "милосердя", "толерантність", "людяність", "чуйність", "дружба", "тактовність", "доброзичливість" та ін.), уміння їх вербалізувати (розповісти, пояснити); знання про способи їх виявлення у взаєминах; усвідомлення цінностей взаємин; розуміння і сприймання культури людських взаємин, відображених у творах художньої літератури.

Ми вважали за необхідне виявити особливості сформованості у школярів 7 – 9-х класів понять, які реалізують свою інформаційну сутність у ситуаціях, що потребують для свого вирішення різноманітних розумових операцій: визначення понять, їх порівняння та узагальнення. Визначення поняття (дефініція) у найширшому сенсі – логічна операція, у процесі якої розкривається зміст будь-якого поняття. Для того, щоб визначити поняття, тобто знайти межу, яка відокремлює предмети, що охоплюються певним поняттям, від усіх схожих із ним предметів, не треба перераховувати всі ознаки, а достатньо вказати лише на відмінні істотні ознаки предметів, відображених у ньому. Вказівка на істотне є головною вимогою до визначення. Правильне визначення має бути насамперед об'єктивним, тобто відображати ознаки предмета, що існує поза нами.

2. Аргументованість, послідовність викладу своїх знань.

3. Самостійність виконання завдання.

4. Характер використаної педагогічної допомоги та її вплив на результат виконання завдання.

Зазначений критерій оцінювання (характер використаної педагогічної допомоги та її вплив на результат виконання завдання) дозволить виявити як актуальний рівень розвитку дитини, так і його

потенційні можливості, тобто визначити "зону найближчого розвитку" (Л. Виготський). Враховувалася та міра і якість допомоги, що була достатньою для виконання дитиною запропонованого завдання. Методикою дослідження було передбачено різноманітні види допомоги, розташовані за логікою збільшення її обсягу та ступенем самостійності виконання завдання, а саме:

- стимулювальна;
- організувальна;
- роз'яснювальна;
- розгорнута навчальна допомога з подальшим перенесенням на аналогічний матеріал.

На другому етапі констатувального експерименту вирішувалися наступні завдання:

1. Виявити особливості емоційно-ціннісного ставлення підлітків до культури людських взаємин.
2. Визначити суб'єктні відношення до людей (емпатія, доброзичливість, рефлексія).
3. Уміння визначати та оцінювати різновиди людських взаємин, відображених у творах художньої літератури.

Учні пропонувалися твори художньої літератури, передбачені програмою, у яких показано стосунки між людьми, їх краса, людські чесноти, які є стрижнем культури людських взаємин. Такими творами є: у сьомому класі – "Морзенко" П. Мирного, у восьмому класі – "Украла" Б. Грінченка, "Дорогою ціною" М. Коцюбинського, "Захар Беркут" І. Франка. У дев'ятому класі розгляд цієї проблеми пропонувався на прикладі творів Б. Грінченка "Грицько", "Без хліба", В. Вінниченка "Федько-хламидник", І. Нечуя-Левицького "Микола Джеря".

Наприклад, у творі Б. Грінченка "Украла" розкривається цінність людських стосунків та почуттів, пронизаних співчуттям, справедливістю та чуйністю. І. Франко у повісті "Захар Беркут" зобразив протистояння добра і зла, людей честі та зрадників рідної землі. Твір Б. Грінченка "Без хліба" є психологічним та художньо довершеним оповіданням, в якому дуже тонко автор розкриває гуманність і благородство людських взаємин у дуже непростих ситуаціях.

Для визначення особливостей прояву емоційно-ціннісного компонента культури взаємин розумово відсталих учнів ми використовували:

- анкетування ("Мотиви взаємин" та ін.);
- тестування ("Відношення до інших людей" та ін.);
- розгляд ситуацій із метою викликати у школярів переживання. Для цього пропонувалося поставити себе на місце іншої людини, відчути її становище, знайти аргументи на користь того, хто припустився етичної помилки (для реалізації цього завдання слугувала низка запитань: "Що мене образило? Які дії? Які слова?", "Як я реагував?", "Чому це сталося?", "Що стояло за тією чи іншою моєю дією?", "Що я відчував?", "Що відчувала інша людина?", "Чи можна було уникнути неприємної ситуації? За яких умов?").

Основними показниками сформованості емоційно-ціннісного компонента культури людських взаємин в учнів 7 – 9-х слугували:

- наявність емоційного ставлення та сприйняття суб'єктів взаємин;
- адекватність емоційної оцінки й обґрунтованість емоційних суджень про культуру взаємин;
- наявність емпатійного сприймання почуттів та емоцій, відображених у творах художньої літератури, їх усвідомлене особистісне переживання та осмислення;
- наявність самооцінки власної культури взаємин;
- критичність та самокритичність думок, переживань, вчинків;
- наявність стійкого, усвідомленого інтересу до проблеми культури взаємин;
- стійкість інтересу до вивчення культури людських взаємин, відображених у творах української літератури;
- прагнення до виявлення моральних дій у взаєминах.

На третьому етапі констатувального експерименту вирішувалися такі завдання:

1. Виявити результати застосування знань про культуру людських взаємин у процесі міжособистісної взаємодії.
2. Встановити ступінь сформованості у підлітків умінь і навичок конструктивної міжособистісної взаємодії. Відповідність поведінки школярів нормам і правилам.
3. З'ясувати особливості, ступінь розвитку у підлітка навичок саморегуляції й самоконтролю.

Для визначення особливостей прояву поведінково-діяльнісного компонента культури взаємин

розумово відсталих учнів ми використовували:

- тестові завдання ("Правильно – неправильно", тести на дружбу, толерантність, взаєморозуміння та ін.), які потребували від учнів виявлення особистісного ставлення до конкретних життєвих ситуацій (знайти вирішення ситуації);
- метод незакінчених розповідей (учню необхідно продовжити розповідь, вирішити, як би він зробив – так як герої чи інакше);
- методика "Вибір вчинка" (виявлення позиції школярів у ситуаціях міжособистісної взаємодії);
- моделювання ситуацій (необхідно обрати модель поведінки), характеристика дій суб'єктів взаємин, пошук шляхів уникнення проблемної ситуації та ін.).

Основними показниками сформованості поведінково-діяльнісного компонента культури людських взаємин в учнів 7–9-х класів слугували:

- дотримання загальноприйнятих правил поведінки у взаєминах із іншими;
- здатність проявляти почуття любові, поваги, турботливості, чуйності до людей;
- здатність піклуватися;
- готовність допомогти;
- активність у налагодженні позитивних взаємин;
- об'єктивне оцінювання себе, інших і ситуації взаємодії;
- передбачення наслідків поведінки;
- усвідомлення необхідності дотримання культури у щоденних взаєминах.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку. Таким чином, вважаємо, що розроблена методика констатувального експерименту дозволить з'ясувати особливості та "наявний" рівень сформованості у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин та визначити відповідні напрями подальшого навчання, що у свою чергу, забезпечить більш високий та якісний рівень їх формування.

Література

1. Білоусова В. О. Виховання культури поведінки учнів / В. О. Білоусова, Т. В. Говорун, Н. Й. Кисельова. – К. : "Радянська школа", 1986. – 160 с.
2. Беляєва О. Виховання відповідної поведінки у сучасних підлітків / О. Беляєва // Психолог. – 2010. – № 5. – С. 28-31.
3. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев [под ред. А. А. Бодалева]. – М.: Изд-во "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 356 с.

И. М. Шишменцев

ОБОСНОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ МЕТОДИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЯВЛЕНИЙ КУЛЬТУРЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ У УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Статья посвящена обоснованию содержания методики исследования у умственно отсталых старшеклассников проявлений культуры человеческих взаимоотношений. Автором определены компоненты, обозначены основные критерии и показатели культуры взаимоотношений умственно отсталых школьников 7 – 9-х классов, а именно: когнитивный, эмоционально-оценочный и поведенческий.

Ключевые слова: культура человеческих взаимоотношений, умственно отсталые старшеклассники, чувства, уважение, толерантность, милосердие.

I. Shyshmentsev

SUBSTANTIATION OF THE CONTENT OF INVESTIGATION METHODS ON MANIFESTING THE CULTURE OF HUMAN INTERCOMMUNICATION AMONG THE INTELLECTUALLY BACKWARD SENIOR PUPILS

The article is devoted to the content of the investigating methods of manifestation the cultural level of human interaction among the intellectually backward senior pupils. The author defines the components of the problem, outlines the main criteria and indices of the upbringing culture in the intercommunication process of the mentally retarded pupils of the 7th-9th forms, namely cognitive, emotional-valuable and behavioural aspects.

Key words: culture of human intercommunication, mentally retarded 7th-9th forms pupils, knowledge, feeling, respect, tolerance, mercy.